

ЗАПРОВАДЖЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА МИХАЙЛОВИЧА КОЦЮБИНСЬКОГО

Загородня Алла Анатоліївна
доктор педагогічних наук, доцент,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна
ORCID0000-0003-2418-1670

Вступ. У державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) зазначено, що зростання соціальної ролі особистості, гуманізація і демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки та технології в усьому світі – усе потребує створення умов, за яких народ України став би нацією, що постійно навчається протягом усього життя, що підкреслює і концепція освіти ХХІ століття, розроблена комісією ЮНЕСКО. Головним орієнтиром усіх освітніх реформ слід вважати педагогічний процес як процес життєтворчості, під час якого людина творить себе і своє життя. Зміни, що відбуваються в оточенні індивіда, вимагають від нього належної підготовки для успішної діяльності і в умовах сьогодення, і в майбутньому. У такій ситуації стає зрозуміло, що для сучасної педагогіки найбільш прийнятну перспективу створює антропологія, яка в найширшому розумінні є загальною наукою про людину в усіх аспектах її життя. Саме людина трактує окремого індивіда як інтегральну цілісність, враховуючи при цьому сукупний цілісний вплив на нього з боку оточення. З точки зору антропології індивід становить біосоціокультурну цілісність, а створювані ним продукти, матеріальні чи інтелектуальні, є спільним результатом його рис і впливів оточення. Основним завданням антропології є пов'язування між собою різноманітних аспектів

людинознавства, що їх вивчають різні спеціалізовані дисципліни, а також координація та інтеграція роздрібнених знань про людину.

Аналіз освітніх процесів і проблем в антропологічній перспективі має забезпечити врахування суб'єктивності й автономії людського індивіда – учасника зазначених процесів, цілісності взаємодії цього індивіда з оточенням і широкого контексту пов'язаних із цим явищ. Педагогічна антропологія, що окреслюється як орієнтація на відгалуження педагогічних наук про детермінацію процесу виховання людини, як сукупність педагогічно-філософських міркувань, головною метою яких є з'ясування ролі чинників біологічних, суспільних, культурних і свідомісних у становленні людської особистості. Розгляд розвитку особистості у його залежності від численних зовнішніх і внутрішніх чинників засвідчує, що презентоване антропологією бачення людського індивіда та його оточення безпосередньо тяжіє до системного сприймання людини. У контексті нашого дослідження проблема національного характеру все більше набирає значущості. Нині яскравою особистістю вчителя, його підготовки, морального обличчя чітко простежується письменником, який не міг обминути тих важливих і наболілих питань в галузі освіти і виховання, які висувалися прогресивною інтелігенцією за життя відомих учених. Михайло Коцюбинський – один з яскравих і своєрідних постатей в українській та усій світовій літературі кінця ХІХ сторіччя. Михайло Михайлович Коцюбинський – видатний український письменник, майстер художнього слова, громадський діяч, талановитий педагог, який багато зробив для розвитку народної освіти, школи та педагогічної думки зокрема.

Народився Михайло Михайлович Коцюбинський 17 вересня 1864 р. в м. Вінниці в сім'ї дрібного урядовця. Дитинство та юність майбутнього письменника минули в містечках і селах Поділля, куди переводили батька по службі. Освіту здобув у Барській початковій школі (1875-1876) та в Шаргородському духовному училищі (1876-1880). Михайло Коцюбинський постійно займався самоосвітою. «Серед тих авторів, яких я ковтав десятками,

найбільше враження зробив на мене Марко Вовчок, а потому Тарас Шевченко», згадував учений.

Метою роботи є проблема осмислення історико-педагогічних ідей щодо системи шкільної освіти на прикладах педагогічних ідей минулого української педагогічної національної школи і педагогічної думки України.

Матеріали та методи. Для визначення теоретичних основ обраної проблеми опрацьовано джерельну базу досліджуваного періоду, філософську, психологічну та історико-педагогічну літературу.

Результати і обговорення. Досвід Михайла Коцюбинського, майбутнього письменника, заклався ще у дитинстві складати українські пісні на взірць народних, захоплюватися читанням творів українських і зарубіжних класиків, вивчати філософські твори Фєєрбаха і Фур'є.

Протягом 1881-1882 рр. М. Коцюбинський жив у Кам'янці-Подільському. Там він зблизився з групою молодих семінаристів, ентузіастів-народників.

Із 1882 по 1892 рр. Михайло Коцюбинський вчителював, давав приватні уроки, займався репетиторством для дітей із заможних родин Вінниці та навколишніх сіл і продовжував навчатися самостійно. Переймаючись інтересами народу, які тісно пов'язані з життям, пізнаючи народне життя, він відкривав та пізнавав і себе. Ці реалії життя і багата уява спонукали його до творчості. Одним із оповідань було «Звідки узялась панщина», що записане М. Коцюбинським у 1890 р. у с. Стадниці Подільської губернії [3]. Також, у цьому ж році у львівському часопису «Дзвінок» був надрукований його вірш «Наша хатка».

У 1891-го р. склав іспит **екстерном** при Вінницькому реальному училищі на народного учителя. Тісний зв'язок з навчанням і працею увінчалась успіхом праці протягом 11 років учителем с. Лопатинці на Вінниччині. Тут він поєднував роботу домашнього вчителя в родині місцевого службовця з поглибленим вивченням життя села, народної мови, культури і розпочав справжню літературну працю. Успішно в 1891 р. з-під його пера вийшли оповідання «Харитя», «Ялинка», «П'ятизлотник», повість «На віру», віршована

казка «Завидючий брат», що виразно свідчили про непересічний талант молодого автора.. Твори письменника привернули увагу літературної громадськості, засвідчили, що в українську прозу прийшов талант.

Високо оцінюючи прагнення трудящих мас до знань і науки, на початку 90-х рр. частина молоді української інтелігенції, перейнятої ліберально-просвітительськими ідеями, утворила організацію «Братство тарасівців» учасником якої М. Коцюбинський деякий час підтримував зв'язок. Про цей зв'язок він відтворив у казці «Хо» (1894). У ній Коцюбинський підносить значення ліберально-просвітительської діяльності. У доробку Коцюбинського стоять твори на теми з минулого українського народу «На крилах пісні» (1895) і «Дорогою ціною» (1901). Їх єднає романтично-піднесена, героїчна тональність.

Велике значення у М. Коцюбинського відіграла педагогічна діяльність. Учений ретельно вивчав педагогічну літературу, вів систематичні спостереження за учнями, враховував у роботі їх індивідуальні особливості, не допускав механічного заучування навчального матеріалу; на заняттях використовував наочні посібники, проводив екскурсії до лісу, річки; великого значення надавав трудовому вихованню дітей і молоді, вважав за необхідне привчати їх до трудової діяльності на користь суспільства. Мовна практика – це один з яскравих прикладів широкого підходу до розвитку літературної мови.

Звертаючи увагу на його творчість, зазначимо, що рідна українська мова розкриваючи різні проблеми тяжкої долі українського народу. Так, ще в 1899 р. львівське видавництво «Українсько-руської видавничої спілки» надрукувало першу-збірку оповідань М. Коцюбинського «В путях шайтана», збірку оповідань «По-людському». У 1901 р. письменник написав оповідання «Лялечка», а 1902 р. став членом Чернігівської архівної комісії і написав новели «На камені», «Цвіт яблуні». «Fata morgana» стало першою частиною однойменної повісті і збірки оповідань «Поєдинок», що були написані в 1903 р.

У своїх творах письменник розкрив важливі моменти світоглядно-художньої еволюції. Провідним жанром малої прози М. Коцюбинського після 1901 р. стає соціально-психологічна новела, а в оповіданні «Лялечка» (1901)

учений постає визначним майстром психологічного аналізу, що стала визначальною рисою. Окремим доробком М. Коцюбинського становлять твори на тему з минулого українського народу – «На крилах пісні» (1895) і «Дорогою ціною» (1901). Героїчна, романтично-піднесена, тональність їх єднає. Новаторською в українській літературі була новела «Цвіт яблуні». У ній порушувалася тема проблема ставлення письменника до дійсності...

Ідейно-мистецьке кредо М. Коцюбинського виражено відкривається у поезії в прозі «Пам'ять душі», незавершеному творі «Павутиння», новелі «Intermezzo» і «Сон». Письменник постійно порушував освітянські проблеми, дбав про розвиток українських дітей літературною українською мовою. Розвиток української літератури М. Коцюбинський бачив у розширенні її тематичних та ідейних обріїв, пошукові нових художніх форм.

У 1906 р. М. Коцюбинський був обраний головою чернігівського товариства «Просвіта». У цей час вийшли новели «Сміх», «Він іде!». Протягом 1907-1908 рр. були написані новели «Невідомий», «Persona grata», «В дорозі», «Intermezzo», «Як ми їздили до Криниці». Ще перед революцією в 1905-1907 рр. було опубліковано оповідання «Fata morgana» (Киевская старина, 1904). У творі показано головні зрушення у свідомості селянства, нові події в еволюції соціальної психології села. У тексті революція остаточно відкрила світові нове село. Друга частина повісті «Fata morgana» («Літературно-наукового вісника» (1910)) належить до найвизначніших творчих досягнень М. Коцюбинського.

М. Коцюбинський бачив соціальні причини культурної відсталості українського народу; критикував царську політику, зрадницьку позицію ліберальної інтелігенції. Постійно розглядав питання культури і народної освіти у тісному зв'язку з розвитком революційної боротьби трудящих. Про це особливо виражено у творі «Fata morgana». Він виступав проти втручання церкви і духовництва у світське життя та шкільні справи. Обстоював світську школу: «Попи співають молитви, ... на їх ризах людська кров».

У 1906-1912 рр. вийшли М.Коцюбинського новели: «Сміх», «Він іде» (1906), «Невідомий», «Intermezzo», «В дорозі» (1907), «Persona grata», «Як ми їздили до Криниці» (1908), «Дебют» (1909), «Сон», «Лист» (1911), «Подарунок на іменини», «Коні не винні», образки-етюди «Хвала життю!», «На острові» (1912), а також повість «Тіні забутих предків» (1911). Новели «Intermezzo» несли глибокий психологічний-філософський зміст. Це твір, який сприймається і дає своєрідний маніфест письменника в переломні часи. М. Коцюбинський у змісті подав глибокий філософський смисл. Образом intermezzo письменник вказував на перепочинок утомленого митця.

М. Коцюбинський велику увагу приділяв народним учителям. Так, у публіцистичних статтях «Шкільні справи» (газета «Волинь»), письменник показував масову неграмотність населення, безправ'я народних учителів, висвітлював догматичні методи навчання, принизливе ставлення вчителів до учнів. Письменник виступав за поліпшення складу вчителів, за створення належних умов для їхньої праці. «Художні твори М. Коцюбинського про дітей і для дітей спрямовані на зміст і форми трудового виховання, перебудову сімейного виховання на засадах національної етнопедагогіки, виключаючи з нього насильство, жорстокість («Подарунок на іменини») тощо». З власного педагогічного досвіду глибоко знав і любив дітей, стан освітньої справи. «До всього іншого М.М. Коцюбинський викривав соціальну нерівність, таку згубну для дітей і дитинства («Ялинка», «Маленький грішник» тощо). М. Коцюбинський виступав за вивчення дитячої психології, а діти, на його глибоке переконання, повинні навчатися рідною мовою на кращих художніх творах української класики і дитячого фольклору. І реалізувати на практиці такі грандіозні завдання можуть українські учителі, свідомі національного обов'язку, високоморальні й висококваліфіковані фахівці своєї справи». Його твори були сповнені глибокого соціального змісту і мають велике виховне значення, несуть в собі зміст патріотичного характеру, з визнанням моралі, викриття несправедливості, поваги до рідної мови.

У 1913 р. Михайла Михайловича Коцюбинського не стало. Поховали письменника на Болдиній горі у Чернігові.

Таким чином, антропологічний підхід у педагогіці М. Коцюбинського з позицій системної педагогічної антропології має забезпечити:

- розширення діапазону його самодіяльності, яка б гарантувала йому можливість успішного самоуправління у власних інтересах і самореалізації;

- уможливлення одержання учнем інформації, яка б сприяла його найбільш повному й різнобічному розвитку;

- забезпечення можливості для учня впливу з його боку на оточення, щоб пристосувати останнє до його потреб. Крім того, антропологічний підхід повинен забезпечити ефективний розвиток освітніх систем, якщо вони будуть спиратися на такі принципи саморозвитку:

- принцип відповідності педагогічного впливу природі дитини;

- принцип культуровідповідності: культура виховання і виховання культурою;

- принцип соціовідповідності – створення сприйнятливих соціальних умов для успішного розвитку і саморозвитку дитини;

- принцип гуманізму у вихованні .

Підсумок. Отже, антропологічний (концептуально-цілісний) підхід в системі педагогіки – це єдність певних складових: цілісне бачення людини та її життя, духовно-орієнтовані відносини педагогів до дітей, людей один до одного. Переглянувши творчість М. Коцюбинського звертаємо увагу, що його твори є художнім прикладом уже не одному поколінню українських письменників і нині мають велике освітнє і виховне значення, а його літературна спадщина відображає тогочасні проблеми і водночас є прекрасного перлиною художнього відтворення дійсності. Отже, звертаючись до спадщини великих учених ми намагаємося запозичити і приміти у практиці розуміючи, що зміна старої парадигми освіти на нову, яка б відповідала вимогам часу, неможлива без змін у філософській рефлексії. Більше за все задовольняє нові

адекватні адаптивні системи навчання антропологічний підхід, що передбачає перебудову змісту і методів навчання та виховання з орієнтацією на людину як цілісність біологічного, соціального та духовного, орієнтацію освіти на принципи природовідповідності, культуровідповідності та гуманізму.